

ЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КЛОНУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ОРГАНІЗМУ

Антонюк Оксана Романівна,

Тернопільський національний економічний університет

Клонування — це метод розмноження статевороздільних істот (тварин та людей), за допомогою якого у безстатевий спосіб можна отримати новий організм, що буде генетично ідентичним до організму, який мається на меті клонувати. Слово “клонування” походить від грецького слова *klon*, що означає “галузка”, “брунька” і спочатку вживалося для окреслення вегетативної репродукції рослин. Клонування є відомим явищем у рослинному світі. Перші спроби клонування тварин з’явилися у 30-х роках ХХ століття. Велику роль у цьому зіграв технічний прогрес у сфері молекулярної біології, генетики і штучного запліднення. Новий етап у клонуванні визначили експерименти шотландських учених, які завершилися народженням вівці Доллі (27 лютого 1997). Це досягнення відкрило шлях до клонування людини.

Клонування людини породжує перед наукою велику кількість нерозв’язаних проблем і незрозумілих питань. А це означає тільки одне: суто технологічний підхід до клонування людини, як стверджують фахівці протягом останніх трьох років, можливо не тільки не спирається на авторитет науки, а став врозріз з існуючим рівнем наукових знань. Усвідомлення цього явища надзвичайно важливе. Бо це свідчить про недостатність і непродуманість усього того, що передбачається з боку суспільства. Насправді, людство тут стикається не тільки з невідомим, а й небезпечним, тобто з тим, що загрожує самому існуванню людства, явищем. Клонування людини ставить питання, що таке людина, і, думається, що однієї природничої науки для відповіді на це питання виявиться замало. Потрібні будуть знання гуманітарних і соціальних дисциплін, знання з філософії і, як не дивно це буде звучати для когось, знання, набуті релігією про сутність людини. Адже сутність людини не тільки соціальна, а й духовно-трансцендентна.

Зрозумілим стає той факт, що постановка проблеми не може обмежитися концепцією природного розвитку людини — зведенням людини до біологічної істоти, до живого організму. Пов’язаність сутності людини з соціальним, духовним вимірами суспільного життя, суспільною діяльністю та соціальною інституціалізацією суспільства роблять неможливим і обмеженим суто технократичний підхід до клонування людини. У соціальному і культурному контексті зв’язок з біологічним, організаційним виступає як тілесність людини, що сама стає фактом соціального і культурного контролю, вироблення культурних смислів та інтерпретацій тілесності тощо. Так, зокрема, Резолюція Європейського парламенту від 1989 року визнає клонування серйозним порушенням фундаментальних прав людини, що суперечить принципіві рівності людських істот, оскільки допускає расову та еugenічну селекцію людського роду, принижує гідність людини й веде до експериментування на людських ембріонах. Отже, клонування є забороненим на міжнародно-правовому рівні. Проте варто навести аргументи що засвідчують необхідність заборонити клонування з моральної точки:

- 1) клонування порушує людську гідність, зводить людське життя до рівня “біологічного матеріалу”;
- 2) воно відділяє сферу дітородження від правдивого людського контексту подружнього акту;

3) засвідчує брак поваги для людських ембріонів, які будуть знищені, щоб успішно могла відбутися репродукція цього типу (так, при клонуванні вівці Доллі було здійснено 277 спроб, 8 з них доведено до ембріональної стадії, в результаті чого народилася тільки одна вівця);

4) клонування — це радикальна маніпуляція розмноженням людини, при якій порушуються особові відносини між батьками та дітьми, що може призвести до зникнення поняття сім'ї та сімейних стосунків;

5) клонування є недопустимим з огляду на гідність клонованої особи. Кожна людина має право на свою унікальність та неповторність. Її тіло та генотип також є інтегральним елементом гідності й унікальності, тоді як клонована істота — це завжди “копія” когось іншого, що може призвести до втрати власної ідентичності, до відчуття меншовартості;

6) клонування породжує небезпеку суспільної маніпуляції в евгенічному напрямку, вибору “генетично кращих” людей;

7) створення “клонів” живих осіб виключно як джерела для трансплантації органів є зведенням людини до рівня предмету вжитку, що цілковито недопустимо з точки зору християнського персоналізму [3].

Одним з наукових досягнень, які несуть потенційну небезпеку для людства, є клонування. Проблема клонування людини — це, у першу чергу, проблема етична, світоглядна, філософська і очевидно, що вона має свої і правові питання. Людина вторгається у сферу буття, за яку не несе відповідальність в силу своєї природи, що тягне за собою непередбачуваність наслідків таких кроків. Не випадково представники основних релігій у сучасному світі — християни, іудеї і мусульмани, проявляють єдність у різко негативному ставленні до клонування людини. Людина ні в якому разі не повинна стати продуктом виробництва у прямому значенні цих слів.

Необхідність превентивного правового регулювання у цій сфері пов'язана із ризиком і наслідками застосування технології клонування, які стосуються не лише сучасного, але й майбутніх поколінь. Зокрема: метод клонування технологічно недосконалий, його ефективність надзвичайно низька навіть в експериментах на тваринах; існує надзвичайно високий ризик для здоров'я жінок — потенційних учасниць неконтрольованих експериментів; висока вірогідність появи неповноцінних індивідумів, невизначеність їх правового статусу та стосунків із суспільством, що створює передумови деградації сім'ї, руйнації людських та соціальних цінностей. З правової точки зору, клонування людини входить у протиріччя з низкою найважливіших прав особистості — з правом на людську гідність, цілісність особистості тощо. Виправданням репродуктивному клонуванню людини може бути лише досягнення високих етичних цілей. Об'єктивної необхідності у досягненні таких цілей цим шляхом сьогодні не існує і тому дозвіл на клонування людини може бути лише як виняток з правил. Загальним правилом повинно стати заборона клонування людської істоти [5, с. 59].

Заборона клонування набуває все більшого поширення у різних країнах світу і на міжнародному рівні. До заборони репродуктивного клонування людини, тобто отримання його генетичних копій, закликають Загальна Декларація ООН з геному людини та прав людини, Додатковий протокол про заборону клонування людини до Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину, Хартія Європейського Союзу про основні права. Застосування на законодавчому рівні заборони клонування найбільш поширене у законодавстві європейських країн. Ті або інші форми заборони клонування застосовують Німеччина, Іспанія, Данія, Великобританія, Італія,

Франція, Швеція, Нідерланди, Бельгія, Словаччина, Швейцарія, а також Японія, Австралія та інші країни. У США діє заборона на державне фінансування досліджень у цій сфері. 27 країн Європи підписали Додатковий протокол про заборону клонування людини до Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину 1997 року. У преамбулі цього акту відзначено, що “інструменталізація людських істот шляхом навмисного створення генетично ідентичних людських істот несумісна з гідністю людини і, таким чином, являє собою зловживання біологією та медициною”. В той же час, недоліком Додаткового протоколу є те, що він не розрізняє репродуктивне та терапевтичне клонування. Вже в підписаній у 2000 році у Ніцці (Італія) Хартії Європейського Союзу “Про основні права” встановлюється заборона лише на репродуктивне клонування, а терапевтичне клонування не забороняється. Зважаючи на це, законопроект передбачає введення заборони лише на репродуктивне клонування і не стосується терапевтичного клонування, яке є предметом подальших наукових і суспільних дискусій із наступним визначенням його правового статусу [2, с. 63].

Відносини, що виникають в процесі проведення репродуктивного клонування людини є значущі з точки зору прав та інтересів, що охороняються законодавством, зокрема України, оскільки при проведенні репродуктивного клонування людини порушуються такі важливі конституційні права і свободи громадян, як право на життя, здоров'я, особисту недоторканість та цілісність особистості.

Механізм захисту прав людини у сфері біомедицини має включати: сукупність правових актів та норм, які визначають зміст і порядок реалізації зазначених прав; інституційні структури, що забезпечують їхнє застосування; сукупність гарантій щодо охорони цих прав. Важливу роль у цьому процесі відіграють комітети (комісії) з біоетики, які діють сьогодні при урядах багатьох країн і забезпечують прийняття відповідальних рішень, що стосуються захисту прав пацієнтів і учасників дослідів, а також контролю за виконанням цих рішень [7].

У багатьох державах діють акти законодавства (у тому числі такі, що мають силу закону), покликані регулювати діяльність, а також суспільні відносини в галузі генної інженерії. Можливість клонування людини спричиняє появу нових норм як у міжнародному праві, так і у внутрішньодержавному. Міжнародно-правовій регламентації проблем, пов'язаних з клонуванням людини, присвячено ряд міжнародних документів. Базовим серед них є Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології і медицини (Конвенція про права людини і біомедицину) 1997 р. Підготовка проекту Конвенції велася з 1990 р. спеціально створеним Комітетом, який у 1993 р. був перетворений на Керівний комітет з біоетики. Нині з 42 країн-членів Ради Європи понад 30 приєдналися до Конвенції.

Пріоритет блага окремої людини над інтересами науки і суспільства проголошений у статті 2 Конвенції. Цей фундаментальний принцип є загальним для всіх міжнародних документів, на основі яких здійснюється етичне і правове регулювання медичної практики й експериментів на людині [4]. У розділі IV “Геном людини” Конвенція містить найважливіші для становлення біомедичних прав людини положення. Відповідно до статті 11 забороняється будь-яка форма дискримінації особи за ознакою її генетичної спадковості. Поширюючи дію цієї статті на потенційних клонів, можна говорити про їхні рівні права з іншими людьми. Стаття 12 виключає можливість використання прогностичного генетичного тестування з будь-якою метою (наприклад, з евгенічною, для визначення ступеня можливості виникнення захворювання у страхувальників, для виявлення схильності до протиправної пове-

дінки), за винятком медичної. Щодо можливості клонування людини важливим є правило статті 18 “Дослідження на ембріонах *in vitro*”. Згідно з нею, якщо закон дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, він повинен передбачати і відповідний їх захист. Ця стаття містить також заборону на створення ембріонів людини з дослідницькою метою. Ціла низка положень Конвенції 1997 р. уже введена у законодавство різних держав. У національних правових системах за останні п’ять-десять років закладено основи правової регламентації і контролю за клонуванням тварин і людини [8].

Виникає враження, що ставлення суспільства до проблеми клонування людини поступово змінюється. Під впливом “інформаційного пресингу” спостерігається поступовий перехід від несвідомого заперечення до розуміння клонування як невід’ємного елемента прогресу науки.

Так, в Україні є значний науковий потенціал у галузі молекулярної біології, що зумовлює необхідність законодавчої регламентації деяких напрямів досліджень, зокрема заборони експериментів, пов’язаних із клонуванням людини. Важливим компонентом системи державної безпеки має стати безпека генетична, яка передбачає створення ефективного законодавства у галузі генної інженерії і біотехнології на основі оцінок можливого ризику. До його розробки необхідно залучити не тільки юристів, а й генетиків, медиків, спеціалістів у галузі білетики.

Закон України “Про репродуктивне клонування в Україні”, що був прийнятий у 2004 році покликаний регламентувати питання безпеки робіт з будь-якими генно-інженерними об’єктами, безпеки біотехнологічного виробництва, контрольованого запровадження трансформованих організмів у навколишнє природне середовище, допуску до роботи в галузі біотехнології, ліцензування цих робіт [1]. Попри те, що в нашій державі існує такий нормативно-правовий акт, його статті не в повному обсязі відповідають теперішній ситуації, що склалася на науковому рівні. Все частіше б’ють у сполох науковці що тим самим відзначають неминучість клонування частин людського організму. Проблеми, що виникають, як наслідок потребують відповідного нормативного закріплення. Також необхідна імплементація Конвенції 1997 р. з Додатковими протоколами у внутрішньодержавне законодавство України. Однією з перешкод на шляху приєднання України до Конвенції була відсутність спеціального державного органа, який би розробляв і реалізував політику в галузі біоетики. Нині цієї перешкоди вже не існує. Проте важливо розробити ефективний правовий механізм реалізації вимог Конвенції 1997 р., який забезпечуватиме наявність у законодавстві заходів щодо юридичної відповідальності. Зокрема, у проекті Кримінального кодексу України передбачалася кримінальна відповідальність за проведення досліджень з метою відтворення (реплікації) людини методом клонування. Однак цей пункт з Кодексу вилучили. Така норма видається необхідною, її диспозиція має включати вказівку на незаконність подібних досліджень [6]. Слід вжити певних заходів у зв’язку з можливістю проведення дослідів з клонування людини за межами національної юрисдикції (на території інших держав, у відкритому морі). До кримінального законодавства України варто ввести самостійну норму про кримінальну відповідальність за фінансування незаконних досліджень з клонування людини. Важливо, щоб критерій “законності” передбачав наявність певного порядку одержання дозволу на дослідження з використанням методики клонування людських клітин. Причому контроль не повинен бути виключно державним. Центральною ланкою такого контролю мають стати незалежні етичні комісії, утворювані в тих науково-дослідних установах, які проводять експерименти на людині і тваринах.

Без схвалення такого комітету, тобто без спеціальної етичної експертизи, жоден дослідницький проект не може одержати фінансування. Система державних органів з біоетики має включати: Національний комітет; Комітети з біоетики на муніципальному рівні; комісії з біоетики на рівні підприємств, установ, організацій медичного і наукового профілів.

Проблема клонування людини має не тільки технологічні і моральні аспекти. Її необхідно розглядати ширше, у контексті прогресу науки, можливості і необхідності його регламентації, у тому числі і правової, а також етичного аспекту будь-якої дослідницької роботи. Причому йдеться про правову регламентацію клонування людини на національному і міжнародному рівнях. Це той випадок, коли правовий вплив має застережний характер і дає змогу простежити за виникненням і розвитком нової галузі правового регулювання.

Література

1. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України 24.12.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 5. — Ст. 111.
2. Грищенко О. Проблема клонування: суспільний та правовий аспект // Юстиніан. — 2005. — № 10. — www.justunian.com.ua
3. Заборонити всі форми клонування // Львівська газета. — 2005. — №52 (618).
4. Запорожан В. Біоетика в сучасній медицині // Вісник НАН України. — 2002. — № 1
5. Гринь Т. Клонування людини хочуть розпочати з геному // День. — 2001. — № 59.
6. Комітет з питань правоохоронної діяльності готується до розгляду Верховною Радою проекту закону про внесення доповнень до Кримінального кодексу України щодо клонування людини), поданий народним депутатом В.Олуйком. — www.portal.rada.gov.ua
7. Проект Закону № 5105 від 6.09.2004 “Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення”. — www.med.law.org.ua
8. www.moz.gov.ua